

رومي Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 · Yıl / Year : Sonbahar / Autumn 2018 · Sayı / Issue : 2

TRAKYA
ÜNİVERSİTELER BİRLİĞİ
İLAHİYAT FAKÜLTELERİ

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايدى للبحوث الإسلامية / Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN: 2564-7903

Yıl / Year: 1 – Sonbahar / Autumn 2018 - Sayı / Issue: 2

RUMELİ
İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Rumeli
Journal of Islamic Studies Yıl/Year: 1
Sonbahar/Autumn 2018 - Sayı /Issue: 2

Sahibi / Owner

Trakya Üniversiteler Birliği İlahiyat
Fakülteleri Adına
Prof. Dr. Cevdet Kılıç, Trakya
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Editör / Editor

Dr. Mustafa Şentürk, Trakya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Yardımcı Editörler / Co-Editors

Dr. Feim Gashi, Kırklareli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Dr. Ümit Eker, Çanakkale OMÜ İlahiyat
Fakültesi

Dr. Yakup Bıyıkoglu, Tekirdağ NKÜ
İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Tuba Yıldız, Trakya
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

**Arnavutça Dil Editörü / Albanian
Language Editor**

Dr. İtir Rruqa, Trakya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Yazı İşleri Müdürü

Dr. İtir Rruqa, Trakya Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Amblem Tasarım / Emblem Design

Dr. Ömer Kasım Kahya

Grafik Tasarım / Graphic Design

Alihaydar Murat Kıştan / Nokta Klâsik

Adres / Adress

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Balkan Yerleşkesi 22030 Edirne-

TÜRKİYE

Tel. 0 284 235 68 99

Fax 0 284 235 08 87

rumelislam@trakya.edu.tr

Basım Yeri / Printed By

Trakya Üniversitesi Matbaası
Edirne Teknik Bilimler MYO Sarayı
Yerleşkesi EDİRNE

Basım Tarihi/Printing Date

Ekim - 2018

rumelislam@trakya.edu.tr

[rumeli.islamicstudies.3](https://www.facebook.com/rumeli.islamicstudies.3)

[rumeliislam@rumeliislam](https://twitter.com/rumeliislam)

www.ilahiyat.trakya.edu.tr,
<http://dergipark.gov.tr/rumeli>

**Uluslararası Danışma Kurulu /
Int. Advisory Board**

Dr. A.Taha İmamoğlu, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Abdurrahman Okuyan, Ondokuz
Mayıs Üni., Türkiye
Dr. Adem Apak, Uludağ Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Ahmad Omar, Trakya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Ahmad Sawan, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ahmet Çapku, Kırklareli
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ahmet Emre Dağtaoğlu, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ahmet Faruk Güney, Kırklareli
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ahmet Öz, Kahramanmaraş S.İ.
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ali Karataş, Sakarya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Ali Öztürk, İstanbul Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Bayram Ali Çetinkaya, İstanbul
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Bekir Zakir Çoban, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Fahrush Rexhepi, University of
Pristina, Kosova
Dr. Shaban Sulejmani, University of
Skopje, Makedonya
Dr. Fatih Toktaş, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Fatih Yakar, Trakya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Habibe Kazancıoğlu, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Halil Aldemir, Kilis Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Halim Işık, Trakya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Hasan Coşgun, Gaziosmanpaşa
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hasan Maçın, Adıyaman
Üniversitesi, Türkiye

Dr. İbrahim Kocabaş, Yıldız Teknik
Üniversitesi, Türkiye
Dr. İlyas Çelebi, İstanbul 29 Mayıs
Üniversitesi, Türkiye
Dr. İrfan Morina, University of
Pristina, Kosova
Dr. İsmail Çalışkan, Yıldırım Beyazıt
Üni., Türkiye
Dr. Mahmut Yazıcı, Namık Kemal
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Mehmet Dalkılıç, İstanbul
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Mehmet Demirtaş, Gaziosmanpaşa
Üni., Türkiye
Dr. Mehmet Kenan Şahin, Ordu
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Mehmet Ümit, Marmara
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Muammer Bayraktutar,
Gaziosmanpaşa Üni., Türkiye
Dr. Murat Sula, Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Mustafa Hocaoğlu, RTE
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Mustafa Necip Yılmaz, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Mustafa Özel, Şehir Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Muzaffer Özli, Fırat Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Nazar Omran, Int. University of
Novi Pazar, Sırbistan
Dr. Nebile Özmen, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Necdet Şengün, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Necdet Ünal, Trakya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Necmettin Gökkır, İstanbul
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Nevzat Aydın, Bayburt
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Nurullah Altaş, Marmara
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Oğuzhan Ş. Yağmur, Dokuz Eylül
Üni., Türkiye
Dr. Ömer Başkan, Abant İzzet Baysal
Üni., Türkiye

Dr. Ömer Soner Hunkan, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Özkan Öztürk, Namık Kemal
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ramadan Doğan, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Raşit Küçük, Kırklareli
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Rıdvan Canım, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Sema Geyin, Trakya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Serpil Başar, Diyanet İşleri
Başkanlığı, Türkiye
Dr. Seyfullah Efe, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Siham Mevid, Int. University of
Novi Pazar, Sırbistan
Dr. Suat Erdem, Bozok Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Süheyl Ünal, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Thaer Alhallak, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Yakup Yılmaz, Kırklareli
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Yasemin Sarı, Namık Kemal
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Yusuf Şen, Bayburt Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Zübeyir Bulut, Abant İzzet Baysal
Üni., Türkiye

**Uluslararası Yayın Kurulu/Int.
Editorial Board**

Dr. Safvet Halilović, University of
Zenica, Bosna Hersek
Dr. Almir Fatić, University of
Sarajevo, Bosna Hersek
Dr. Zuhdija Hasanović, Uni. of
Sarajevo, Bosna Hersek
Dr. Sulejman Topoljak, University of
Bihac, Bosna
Dr. Şukriya Ramiç, University of
Zenica, Bosna Hersek
Dr. Abas Jahja, Trakya Üniversitesi,
Türkiye

Dr. Ahmad Sawan, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ali Hüseyinoğlu, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Behlül Kanaçi, Karadağ İslam
Birliği, Karadağ
Dr. Cevdet Kılıç, Trakya Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Emina Sadikovic, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Emine Arslan, Kırklareli
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Enver Gicic, Int. University of
Novi Pazar, Sırbistan
Dr. Fatih Köse, Namık Kemal
Üniversitesi, Türkiye
Dr. İrfan Morina, University of
Pristina, Kosova
Dr. Mensur Nuredin, University of
Skopje, Makedonya
Dr. Mesut İdriz, Int. University of
Sarajevo, Bosna Hersek
Dr. Mohammad Jaber Thalji, Yarmouk
University, Ürdün
Dr. Muhammed Altaytaş, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Muzaffer Üzümcü, Namık Kemal
Üni., Türkiye
Dr. Nevzat Erkan, Kırklareli
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Nimetullah Akın, Çanakkale
Onsekiz Mart Üni. Türkiye
Dr. Nizamettin Karataş, Namık Kemal
Üni., Türkiye
Dr. Nurullah Koltaş, Trakya
Üniversitesi, Türkiye
Dr. Salih İnci, Kırklareli Üniversitesi,
Türkiye
Dr. Sefer Hasanov, Sofya Yüksek
İslam Ens., Bulgaristan
Dr. Selahattin Aktı, Çanakkale Onsekiz
Mart Üni., Türkiye
Dr. Üzeyir Durmuş, Çanakkale
Onsekiz Mart Üni., Türkiye
Dr. Mead Osmani, Araştırmacı,
Sırbistan

HOCA RÂSİM EFENDİ VE ANGLİKAN KİLİSESİ'NE CEVAP

Rıdvan Özdiñ*

Makale Geliş Tarihi: 1 Eylül 2018

Makale Kabul Tarihi: 7 Ekim 2018

Öz

Anglikan Kilisesi, Şeyhülislâmlık makamına hitaben İslâm hakkında bilgi isteyen bir mektup göndermiştir. Dört soruluk bu mektuba ulema tarafından cevaplar verilmiş ve bu cevaplar kitap olarak da neşredilmiştir. Hoca Râsim Efendi de bu kitaplardan önce *Alemdar* gazetesinde bir cevap tefrika etmiştir. Yarım kalan bu cevapta din-modernleşme ilişkileri, yeni ilm-i kelâm konuları ve oryantalistlerin iddialarına verilen cevaplara dair veriler mevcuttur. İngiliz Muhibleri Cemiyeti azası da olan Râsim Efendi'nin işgal altındaki İstanbul'da İngiliz yanlısı *Alemdar* gazetesinde kaleme aldığı yazıların muhtevasına bu ilişkiler zaviyesinden bakmak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Anglikan Kilisesi, Hoca Rasim Efendi, İsbât-ı vâcib, Nübüvvet, Tevekkül

HOCA RÂSİM EFENDİ AND HIS ANSWER TO THE ANGLİKAN CHURCH

Abstract

The Anglican Church sent a letter to the Office of al-Mashyakha asking for information about Islam. The answers to these four questions were given by ulema and these answers were also published as books. Hoca Râsim Efendi also published an answer on the *Alemdar* newspaper before these books. In this discussion, there are data on religion-modernization relations, new ilm-i kalâm topics, and answers given to the claims of orientalists. Rasim Efendi, a member of the English Friendship Association (İngiliz Muhipleri Cemiyeti), should take a close look at the content of the writings he received in the pro-British *Alemdar* newspaper in occupied Istanbul.

Keywords: Anglican Church, Hoca Rasim Efendi, Isbat al-Wajib, Prophecy, Tawakkul

Giriş

Ahmed Râsim Avni (1880-1939) medrese kökenli, müderris, İttihat ve Terakki'nin ilmî kısmı olan Cemiyet-i İlmiyye'de idare azası ve 31 Mart Vak'ası'na öncülük eden ilmiye heyetinin ileri gelenlerindedir. Devam eden süreçte İttihatçılarla arası kötü olan ve birçok siyasî hadiseye iştirak eden Ahmed Râsim, Cihan Harbi sonrası İstanbul'unda Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi zamanında Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azalığı ve Meşihat tarafından çıkarılan *Cerîde-i İlmiyye*'de yazarlık yapmıştır. İngiliz Muhibleri Cemiyeti fahrî azalığı da bulunan ve 31 Mart Vak'ası ve Tarikat-ı Salâhiye davası sebebiyle İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanan Ahmed Râsim Avni yani Hoca Râsim Efendi, özellikle Cumhuriyet devri boyunca 31 Mart'ın mümessili ve müdafii olarak uzun müddet mahkûm edilmiştir.¹

Dinî, tasavvufî yazılar yanında siyasî ve içtimâî meselelere dair neşriyatı da bulunan Ahmed Râsim'in yazılarının çoğu dağınık haldedir. Dergi ve gazete yazılarının yanı sıra birkaç telif eser de kaleme almıştır. Ahmed Râsim'in eserleri arasında itikat/kelâm sahasını ilgilendiren telifleri daha çok İstanbul'da İttihatçıların iktidardan uzaklaştıkları dönemde sahip olduğu vazifeler ve neşrine imkân bulduğu yazılar vasıtasıyla olmuştur. Bu dönemde *Ceride-i İlmiyye*'de özellikle “Din-i İslâm”, “Marifetullah”, “Dinî Dersler” ve *Alemdar* Gazetesinde, Anglikan Kilisesi tarafından sorulan dört suale verdiği cevaplar, dinî düşüncesinin ve “yenilik” fikrinin

¹ Ali Birinci, “Hoca Râsim Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 194-196; *Tarihin Gölgesinde: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001),31-49.

muhtevasını vermekte ve istikametini göstermektedir. Özellikle *Kitâbü't-Tenvîr* adlı eserinde “İsbât-ı vâcib”, “İsbât-ı Nübüvvet”, “Din-i İslâmiyet’in Mahiyet ve Hakikati”, “Erkân-ı Binâ-yı İslâm”, “Din-i İslâm’ın Mükellef Olduğu Ef’âlin Hikemiyâtı” ve “Din-i İslâm’da Cihadın Hükümü” başlıkları altında din, modernleşme ve dinî siyasetin şekil ve muhtevasına yönelik fikirler serdetmiştir.

Ahmed Râsim’in Dârü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye azalığı ve Meşihat tarafından çıkarılan *Cerîde-i İlmiyye* yazarlığı yaptığı dönemde Anglikan Kilisesi tarafından Meşihat makamına cevaplanması talebiyle dört sorudan oluşan bir mektup göndermiş ve Şeyhülislâmlık da bu soruları Dârü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye’ye sevk etmiştir.² Anglikan Kilisesi’nin mektubunun manâ ve muhtevasına yönelik izahlar diğer eserlerin girişlerinde de mevzubahis edilmiştir. Fakat mektubun kendisini tercüme eden sadece Ahmed Râsim olmuştur:

“Huzûr-ı Meşihat-penâhîlerine

İngiltere Kilisesinin cemiyât-ı dîniyesinden biri olan din matbaası halkın irşâd ve tenvîri için küçük kitaplar (30000 kelimelik) ihdâr etmekte ve bendenizi bu kütüphanenin riyâset-i tahrîriyyesine tayin etmiş bulunmaktadır.

Şarkın ehemmiyet-i dîniyye ve siyâsiyyesine binaen edyân-ı şarkıyye hakkında müellefât-ı cedîde tanzim etmekteyim. Bunların bir ikisi müstesna olmak üzere cümlesi o edyâna sâlik

² Anglikan Kilisesi’nin Meşihat makamına yönelttikleri sorular ve verilen cevaplarla ilgili bkz. Zekeriya Akman, “Anglikan Kilisesi’nin Meşihat Kurumuna Soruları ve Bunlara Verilen Cevaplar”, *Hikmet Yurdu*, yıl:6, C:6, sayı: 11, Ocak-Haziran 2013/1, 357-377.

olanlar tarafından tahrîr edilmektedir. Bu suretle Şark kendi sesini Garba ismâ' etmiş olacaktır.

Bu kütüphane için el-hâletü hâzihi salâhiyetdâr kalemler çalışmaktadır. Maamâfih bendeniz İslâm'ın diyâr-ı merkeziyyesi olan memleketler ile muvâsalâtın tesisine intizâren dîn-i İslâm hakkında yazılacak eserin tahrîrini tehir ettim.

Vâkıa elimizde Müslümanlık hakkında birçok eserler var. Fakat bunların kısm-ı a'zâmında Garb Şark namına söylüyor. Âsâr-ı sâire ise Şarklılar tarafından tahrîr edilmiş ise de bu eserlerin muharrirleri an'ane-i esâsiyyeye merbût olmadıkları gibi en asrî irfân ile meşbû' bulunuyorlar.

Halbuki biz öyle bir eser istiyoruz ki onun içinde Şark İslâm'ın savt-ı hakîkisiyle söylesin. Müslümanlığı sahîhu'l-i'tikâd olmakla beraber hayât-ı asriyyenin ihtiyacât ve mesâilini bilen ve nazar-ı itibara alan bir Müslüman'ın fikrinde ve imanında nasıl yaşıyor ise öylece tanımak istiyoruz.

Hazret-i Peygambe 'rin dîni nedir?

Bu dîn fikir ve hayata neler bahşediyor?

Zamanımızın mezâhim-i mütenevvasını nasıl tedâvî ediyor?

Dünyâyı gerek daha iyi, gerek daha fenâ sûretde taklîb eden kuvâ-yı siyâsiyye ve ma'neviyye hakkında ne diyor?

İşte asıl bu suallere cevâb verilmesini arzu ediyoruz.

Zât-ı Meşîhat-penâhîleri böyle bir eserin ehemmiyet-i dîniyye ve siyâsiyyesini elbette takdir buyurursunuz. Binâenaleyh bunun an'ane-i dîniyye-i asliyeye göre yazıldığı takdirde pek nâfi fakat bu an'aneye vâkîf olanlar meyânında en salâhiyatdâr zât tarafından yazılır ise daha müessir olacağı hususunda bendeniz ile ittifak edeceğinizden ümîdvârım.

Bunları arz ve beyandan sonra işbu eser-i matlûbun bizzat kalem-i meşîhapenâhîlerinin mahsûlü olmasını kemâl-i ihtirâm ile istirhama müsâade buyurmanızı ricâ ederim.

Nâm-ı âcizânemin zât-ı sâmiyetlerince marûf olduğunu iddiaya cesaret edemeyeceğim. Binâenaleyh bazı yazılarımın bir listesini mektubuma terfîk ediyorum.

Kendisini kemâl-i hürmet ve sadâkatle takdime müsâade buyurmanızı ricâ eden

Artur Bût vûd [Boutwood]”³

Bu sorulara cevap olarak üç kitap telif edilmiş ve bu eserler sonraki süreçte neşredilmiştir. Neşri yapılan bu eserlerden biri İzmirli İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan *el-Cevâbü's-sedid fi beyâni dini't-tevhid*'dir.⁴ İkincisi; Abdülaziz Çâviş'in Arapça olarak

³ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 12 Eylül 1335/1919, 1. İkinci bir mektup daha yazılıp sorular daha açık hale getirilmiştir.

⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *el-Cevâbü's-Sedid fi Beyâni Dini't-Tevhid*, Ankara: Tedkikat ve Te'lifat-ı İslâmiye, 1339-1341. Eser Fahri Unan tarafından

kaleme aldığı *el-Ecvibe fi'l-İslam an es'ileti'l-kenîseti'l-Anglikiyye* adlı eserdir. Bu eser Mehmed Akif tarafından *Anglikan Kilisesine Cevâb* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve basılmıştır.⁵ Bu iki çalışma Meşihat'ın görevlendirmesi neticesinde yazılırken Milaslı İsmail Hakkı kendi inisiyatifiyle Anglikan Kilisesi'nin sorularına cevap olarak bir kitap telif etmiştir. *Hakikat-ı İslâm* adını verdiği bu eser de yayınlanmıştır.⁶ Bu eserler dışında doğrudan Anglikan Kilisesi'nin sorularına cevap olarak eser kaleme alınmamıştır.⁷ Bu üç eserin yanında Anglikan Kilisesi'ne verilen cevaplarla ilgili yapılan çalışmalarda dikkatten kaçan başka bir teşebbüs daha vardır. Ahmed Râsim Avni *Alemdar Gazetesi*'nde “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb” başlığında otuz dokuz sayı boyunca bazı sayılarda yer almamasına rağmen 34 tefrika halinde (11 Eylül-29 Ekim 1919) bir cevap neşretmiştir. Bu cevabı da nâ-tamam halde bırakmıştır. Bu tefrikanın varlığı Anglikan Kilisesi'ne verilen cevaplar içerisinde dikkatten kaçmıştır. Bu unutulmuşluğun yanında dikkati çeken birkaç husus daha vardır. Bunlardan biri Ahmet Râsim Avni'nin Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azası olarak ilk teşebbüsü yapan kimse olmalıydır. İkincisi de Avni'nin, Anglikan Kilisesine yazılan cevapların yazım sürecini yakından takip etmesidir.

sadeleştirilerek latin harflerine aktarılmıştır. İsmail Hakkı İzmirli, *Anglikan Kilisesine Cevap*, sdl. Fahri Unan, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 293 sayfa.

⁵ Abdülaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevâb*, trc. Mehmed Akif Ersoy, (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339-1341) 290 sayfa. Bu eser Süleyman Ateş tarafından sadeleştirilerek tekrar yayınlanmıştır. Abdülaziz Çaviş, *Anglikan Kilisesine Cevap*, trc. Mehmed Akif Ersoy; sdl. Süleyman Ateş, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1987) 199 sayfa.

⁶ Milaslı İsmail Hakkı, *Hakikat-ı İslam*, (İstanbul: Hilal Matbaası, 1341-1343), 221 sayfa. Bu eser latin harflerine aktarılmamıştır.

⁷ Zekeriya Akman, Bediüzzaman Said Nursî'nin bazı eserlerinde Anglikan Kilisesi'nin sorularına cevaplar verildiğini belirterek bu cevapları dördüncü eser olarak zikretmektedir. Akman, “Anglikan Kilisesi'nin Meşihat Kurumuna Soruları”, 366.

Belki de dikkate daha şâyan olanı müellifin İngiliz Muhibleri Cemiyeti azası olduğu bir zamanda kaleme aldığı bu metnin mahiyetiyle kendi münasebetlerinin bir irtibatının kurulup kurulamayacağıdır. Çünkü bu cemiyetin 20 Mayıs 1919'da Dâhiliyye Nezareti'ne başvurduğu göz önüne alındığında yazıları yayınlamaya başladığı tarih olan 11 Eylül 1919 itibariyle Ahmed Râsim cemiyete üye olmalıdır.⁸ Aynı şekilde bu makalelerin İngiliz yanlısı *Alemdar Gazetesi*'nde yayınlandığı da dikkate alındığında çok farklı bir manzara ortaya çıkmaktadır.⁹ Ahmet Râsim, bahsettiğimiz ilişkiler ağının bir gereği olarak Kilise'nin talebini yerine getirmek için inisiyatif almış olmalıdır. Bu irtibatların metnin muhtevasına, siyasetine ne tür tesirleri olduğuna bakmakta da fayda vardır. Daha önce kaleme aldığı *Kitâbü't-Tenvîr*'in muhtevasıyla yapılacak bir mukayese meseleye dair fikir edinme imkânı sunmaktadır.

1. Tefrika Süreci

Alemdar Gazetesi, Ahmed Râsim Avni'nin kaleme aldığı cevaplara 1570. sayısında "Anglikan Encümen-i Âlisine Cevâb" başlığı altında 2. sayfasında yer verirken yazıyı da "Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azasından muhterem Ahmed Râsim Efendi Hazretleri tarafından gönderilmiştir" diyerek takdim etmektedir. Ahmed Râsim Avni ilk

⁸ Ahmed Râsim, 31 Mayıs 1335/1919'da İkdâm gazetesinde İngiliz himayesini savunan bir yazı kaleme almıştır. Ali Birinci, "Hoca Râsim Efendi", 18:194. Ayrıca Ahmed Râsim cemiyetin ilk kongresinde fahri azalar arasındadır. "İngiliz Muhibleri Cemiyeti Kongresi", *Alemdar Gazetesi*, 17 Temmuz 1920, s. 2. İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile ilgili bkz. Burcu Başak Alp, *Yerli Kaynaklar Bağlamında İngiliz Muhibleri Cemiyeti*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013).

⁹ *Alemdar Gazetesi* 21 Mayıs 1335/1919'da İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin bildirisini yayınlamıştır.

yazısında bu eseri yazma sebebini süreçle birlikte şöyle açıklar:

“Bu suâllerin cevâbı o vakit Şeyhülislâm bulunan Haydarîzâde İbrâhim Efendi tarafından Dâru’l-Hikmeti’l-İslâmiyye tarafına havâle olunmuş idi. Her ne kadar Dâru’l-Hikme lâzım olan risâle-i cevâbiyyeyi yazmakla meşgul ise de bütün âlem-i İslâm’ın belki de bütün âlem-i insanın alâkadâr olduğu böyle begâyet mühim bir meselenin fethi için açılacak olan bu müşkil sefer ilan edilse de buna her âlim-i hakîm, her müctehid mücahid iştirak eylese daha iyi olacak arzu eden her âlim-i din bu bâbda birer risâle-i cevabiyye yazsalar da gazeteler de neşr eyleseler Mistır Boutwood cenâbları da hangisini intihâb ederlerse külliyyât-ı edyân meyânında neşr edecekleri risâle-i İslâmiyye’ye o müntehab risâleyi esas ittihaz eyleseler (zan ederim) daha hayırlı olacak.”¹⁰

Ahmed Râsim, cevaplarla ilgili yapılan hazırlıkları da göz önünde bulundurarak kendi cevabını da bu çerçeveye yerleştirmektedir: “Mesâil-i mezkûreye mukni‘ ve makbul cevablar verilebildiği takdirde âlem-i İslâm için ne büyük saâdetler hâsıl olacağını elbette takdir buyurursunuz.” Bu yolla dünyadaki birçok ilim adamına din ve İslâm hakkıyla anlatılmış olacaktır. Ahmed Râsim Avni daha da ileri

¹⁰“Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 11 Eylül 1335/1919, 2. Mektubun hangi tarihte gönderildiği ile ilgili net bir tarih yoktur. Akman bu hususu 6 nolu dipnotta tartışır. Akman, “Anglikan Kilisesi’nin Meşihat Kurumuna Soruları”,360. Ahmed Râsim Avni izaha girişirken 5-6 ay önce soruların Meşihat’a geldiğini belirtir ki bu da 1335/1919 yılının Mart-Nisan ayları olmalıdır. Nitekim Akman da bu tarihe yakın bir tahminde bulunmaktadır.

giderek böyle bir risalenin yazılmasını cihatların en büyüğü olarak takdim etmektedir. Tefrikanın ikincisi 12 Eylül 1335/1919 tarihli Alemdar Gazetesi'nin ilk sayfasında yer alır. Ahmed Râsim, bu sayıda da Anglikan Encümen-i Alîsi Müdürü olarak takdim ettiği Artur Boutwood'un Meşihat'a gönderdiği mektubun tercümesini ve Boutwood'un eserlerinin listesini verir.¹¹

Ahmed Râsim Avni'nin bu teşebbüsü ilgi uyandırmış olmalı ki Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım 17 Eylül 1335/1919'da Alemdar Gazetesi'ne Ahmed Râsim Avni'nin tefrikaya başlaması dolayısıyla bir mektup göndermiştir. "Pek Mühim Bir Mesele" başlığıyla Fatma Aliye Hanım'ın Ahmed Râsim'in ilk mektubundaki teşebbüsle ilgili söylediklerine istinâden övgülerini de barındıran ve din-modernleşme ilişkilerini değerlendirdiği bir mektuba yer verilmiştir.¹² Bir sayı sonrasında Ahmed Râsim aynı sütunlardan Fatma Aliye Hanım'a cevap vermiştir: "Zât-ı aliyyelerine çok teşekkür ederim. Râh-ı mesâimi dâima böylece tenvir buyurmanızı ve münâsib görürseniz yazmakta olduğum risâle-i cevâbiyeyi peyderpey Fransızca'ya tercüme buyurmanızı rica eylerim." Sonrasında bu diyalogdan bir netice çıkıp çıkmadığını bilmiyoruz.

¹¹ Müşârünileyh hazretlerinin te'lif buyurmuş olduğu âsârın listesi de şudur: Kânûn-ı Medenî, Siyâsî ve Sefâretlere Âid Hizmetler Hakkında Cem'iyet-i Kraliyyeye Takdîm olunan Bir Muhtıra, Vatanperverlik: Bir Tecrübe-i Kalemiyye, Serbest İlâhiyyât: Esas Din, (Teril)in Asrîliği, Mu'cizâtın Ma'kûliyeti, İngiltere ve Roma, Yeni İlâhiyyât Hristiyan mıdır, Salâhiyet Mefhûmu, Salâhiyet-i Siyâsiyye Mefhûmunun Mâhiyeti, Tabîatın Mâhiyeti, Hindistan Milliyetperverliği, İbâdet hakkında Yeni Bir Nazariyye, Mebâdi-i Milliye ve Vezâif-i Milliye, Mefâhim-i Siyâsiyye Hakkında İzâhât-ı Cedîde, Her Asrın Felsefe-i Siyâsiyyesi, Felsefe-i İhtimâl.

¹² "Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb", *Alemdar*, 17 Eylül 1335/1919, 1.

Fakat yazıların muhteva ve üslubundan dolayı şikayetler vârit olmalıdır ki Ahmed Râsim Avni 22 Eylül 1335/1919 tarihli gazetede kıyamet ve ahiret ahvâline dair vârit olan nassları değerlendirirken metin arasında parantez içinde şu ifadelere yer verir: “ (Âciz: (Bu risâle-i cevâbiyyenin muharriri Karahisâr-i Şarkîli Hüseyin Avni Efendi merhumun oğlu Ahmed Râsim) Kur’an-ı Kerim’de ve sâir kütüb-i semâviyyede fenne ve akla muhâlif görünen âyâtadaki ve bazı ehâdis-i şerîfedeki işkâlâtı hal ve şübühâtı izâle hususunda şöyle bir mütâlaada bulunuyorum kabul eden eder, etmeyen daha iyisini yazar)¹³

29 Eylül 1335/1919 tarihli nüshada bir okuyucu mektubunu “Kâri Bey Efendiye Cevâb” başlığında ele alır. “Ecvibe-i matlûbe ile bizim eserin münderecâtı arasında münasebet yokmuş (!!))” diyerek mektubun muhtevasını haber verir. “Ricâ ederim ya yazmış olduğumuz yazıları okuyunuz yâhud bu huysuzluktan vazgeçiniz” diye başlayan cevabında tefrika edilen yazıların daha birinci sualin cevabı olduğu belirterek yazdıklarını savunur: “Dîn-i İslâm’ın i’tikâdâtı şudur, ibâdâtı budur, muâmelâta aid olan ahkâmı şunlardır, âdâba, ahlâka dâir olan ahkâmı da kibrin, hasedin haram olması gibi hükümlerdir)den ibaret olacak değil mi?” Sonrasında okuyucuya hitaben “Zât-ı âlileri mektubunuzdan anlaşıldığı vech ile ulûm-ı felsefiyye ve ictimâiyyeye ve bugünkü düşüncelere vâkîf bir zâtsınız. Hazret-i Kur’an’ı ve âsâr-ı sünniyyeyi intâk ederek bir cevâb numunesi yazsanız da istifâde eylesek zannederim niyetinize göre siz de me’cûr olursunuz bâkî Allah ahlâk versin azizim”¹⁴ 6 Teşrîn-i evvelde çıkan tefrikada “Mühim bir ihtar” notunda İzmir’de çıkan Köylü Gazetesi’nin bu

¹³ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 22 Eylül 1335/1919, 1.

¹⁴ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 29 Eylül 1335/1919, 1.

cevapları neşrettiğini fakat bu neşirlerin çok ciddi hatalarla yapıldığından şikayet ve uyarılar yer almaktadır.¹⁵

Gerek gelen mektuplar gerek gazete idaresine ve Şeyhülislâmlik makamına iletilen şikayetler Ahmed Râsim Avnî'nin itidâli kaybetmesine ve giderek hırçınlaşmasına yol açar. “İzâh-ı Maksad” başlığı ile yazılarına son vermeden kısa süre önce şu açıklamayı yapar:

“Bu risâleyi yazmaktan maksad-ı âcizânem makâm-ı Meşîhat-ı İslâmiyye'den istenilmiş olan cevâbları yazmak değildir. O fuzûlilikde bulunacak derecede münasebetsiz değilim. Maksadım ancak beyân-ı mütalaadan ibarettir. Asıl risâle-i cevâbiyye Şeyhülislâm Efendi tarafından yazılmaktadır. Anglikan Encümen-i Aliyyesine zât-ı Meşîhat-penâhîleri tarafından yazılmakta olan cevâbnâme gidecektir. Âcizin neşriyatı mütâlaât-ı şahsiyemdir.

Hani onbir sene mukaddem bir hürriyet ilan olunmuşdu ya o hürriyete istinâden beyân-ı re'y ü mütâlaa ediyorum. Tabii her yerinde kimseye muzır olmamak şartıyla hakk-ı kelâmım ve hakk-ı tahrîrim vardır.

İşte ancak o hakka istinâden yazmakda olduğum yazıları yazıyorum. Ama kâfi imiş, değil imiş, uzun imiş, kısa imiş, sâde imiş, muğlak imiş ve bazı yerleri çocuk ilm-i hâli gibi imiş. İyi ya. Zaten sorulan şey de en evvel ilm-i hâlimizdir velev ki sualden maksad o olmasın da başka benim anlayamayacağım şeyler olsun. Ben

¹⁵ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 6 Teşrîn-i Evvel, 1335/1919, 1.

(lâzım gelen cevâbı yazıyorum başkası yazmasın) dedim mi? Varsın herkes yazsın fakat asıl cevabı Şeyhülislâm Efendi Hazretleri yazacaklar. Anglikan'a gidecek olan cevâb odur. Anglikan Encümen-i Alîsi cevâbı oradan bekliyor, kabul edeceği cevâb ancak o makâm-ı vâlâdan gidecek olan cevâbdır.

Fakat sualler bir kere işidilince herkesde bir merak hâsıl oluyor. Verilecek cevâbları herkes tahmin etmek istiyor o meyânda bir âciz de tahminâtını, mütâlaâtını gazete ile neşr ediyor. Bunda ne var?! Bu telaş edecek bir şey mi?

Geçende biri Alemdar müdiriyet-i alîsine bizim cevâbları derç etmemesini tavsiye eylemişdi sebeb de sualleri soran zâtın pek büyük bir âdem olması cevâb yazan âcizin ise ufak bir âdem olmaklığına râci' idi.

Şimdi de Şeyhülislâm Efendiye men' edilmekliğim tavsiye olunmuş. Dermiyân olunan sebebler aynı meâlde: cevâblar sâde imiş, ilm-i hâl gibi bir şey imiş, Allah Allah dünyada ne kadar acâyib adamlar var. Eğer Şeyhülislâm Efendi kendi taraflarından yazılacak olan cevâbı bana havale eylemiş olsa da ben de bu neşr eylemekde olduğum yazıları zât-ı Meşîhat-penâhîleri tarafından yazılacak olan cevâbnâme diye yazmakda olsam ol zaman Şeyhülislâm Efendi Hazretlerine öyle bir ihtâr-ı hâyırhâhânedede bulunulabilir ve evet (bu cevâblar muvâfık değildir) denilebilir. Fakat âciz (Alemdar'a) yazmış olduğum birinci

mektubumdaki (11) Eylül’de neşr edilmişti. Maksudımı izah eylemişdim...

Âcizin yazmakta olduğum sırf mütâlaât-ı şahsiyyemden ibarettir. Mütâlaaya vesîle olsun için karalamakta olduğum birtakım yazılardır. İhtimal ki bunlardan istifâde eden bulunur ve hiçbir fâidesini görmeyenlerin hiçbir kimseye bir zararı olmadığını nazar-ı insafa alarak âcizin vesîle-i mütâlaa ittihaz eylediğim bu neşriyâta mâni olmak arzusundan vaz geçmelerini hukuk-ı beşer nâmına ricâ eylerim ol bâbda.”¹⁶

Fakat târizler kesilmemiş olmalı ki 29 Teşrîn-i evvel 1335/1919 tarihli Alemdar Gazetesi’nin birinci sayfasında “İ’tizâr” başlığı altında ve Ahmed Râsim Avni imzâsıyla yayınlanan mektup yazıların hitama erdiğini bildirmektedir:

“Alemdar Gazetesi Müdürü Mücahid Muhterem Refî‘ Cevâd Bey Efendi Birâderime

Selâm ve senâdan sonra arz-ı ma‘zeret eylerim ki muhâlefeti müteazzir yâhud müteassir olan bir zât tarafından aldığım bir emr-i mutlak üzerine [“Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb Hakkında Mütâlaa] unvanıyla minnetdarı bulunduğum sevgili [Alemdar]a yazmakta olduğum eser-i âcizin mâba’dine (maa’t-teessüf) devam edemeyeceğim. Yani bir müddet tehir edecektir.

Fakat zât-ı âlilerine vaadimi sâir yazılarımla ifa etmeye hazırım! Dâ’inizin [Kitâbu’t-Tenvîr]

¹⁶ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 22 Teşrîn-i Evvel, 1335/1919, 1.

nâmında bir eser-i âcizânem var ya. O kitâb esasen bir risâle-i mevkûte olarak ayda bir çıkarılacakdı para bulamadığım için ikinci cüz'ünü tab' ettirememişdim. Şimdi sevgili Alemdar'ın bir köşesinde o kitabı tefrika eylemek arzu ediyorum. Muvâfık görüldüğü takdirde muvâfakatinizi iş'âr buyurursunuz. Ona da bir şey diyen olursa bir hür memlekete hicret ederiz. Çünkü bu asırda bizim diyardan maâdâ her yer hürdür. Bâkî bekâ-yı teveccühâtınız efendim."

Ahmed Râsim daha birinci sualin cevabının neşrini tamamlamadan yazılarına son vermiştir. İlk sayıdan itibaren Fatma Aliye Hanım'ın mektubunda görüldüğü üzere tefrika haberinin ilgiye mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Diğer cevapların komisyonlarda ele alındığı tarih ve neşirleri göz önünde bulundurulunca bu, ilk alenî teşebbüs olmalıdır.¹⁷ Fakat başlangıçta uyandırdığı heyecan kısa sürmüştü ve Ahmed Râsim Avni'nin satır aralarında yaptığı izahlardan anlaşıldığına göre tepkiler giderek artmıştır.¹⁸ Zaman zaman hususî cevaplar da yayınlayan Ahmed Râsim en sonunda yazılarına son vermiştir. Yazılarına son vermeden önce gelen tepkilerden anlaşıldığına göre bu tepkilerin başını muhteva ve seviyeye yönelik eleştiriler çekmektedir. 8. sayıda "Nübüvvet: Peygamberlere İman" başlığı altında Numûne-i İrfân Mektebi'nde verdiği ulûm-i dîniyye derslerinde Peygamberlere imanı anlattığı gibi burada derc edeceğini haber vermesi de bu iddiaların haklılık payı olduğunu

¹⁷ Diğer eserlerin yazılma süreçleri ve basında çıkan şikayetlerle ilgili bkz. Akman, "Anglikan Kilisesi'nin Meşihat Kurumuna Soruları", 362-363.

¹⁸ 22 Eylül 1335/1919 tarihli gazetede "kabul eden eder, etmeyen daha iyisini yazar"

gösterir. Aynı zamanda Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye azası olan Ahmed Râsim'in, İzmirli İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan çalışmayı Şeyhülislâmlık makamına verilmesini teklif ettiği göz önünde bulundurulduğunda¹⁹ kendisi de muhtevanın yetersizliği hususunda ikna olmuş gibidir. Nihayetinde gazete idaresine ve Şeyhülislâmlık makamına iletilen şikayetler etkili olmuş ve Ahmed Râsim yazılarına son vermek zorunda kalmıştır. Yazılarına son verdiğini ilan ettiği mektupta belirttiği “muhâlefeti müteazzir yâhud müteassir olan bir zât tarafından aldığım bir emr-i mutlak üzerine...” ifadesinden müdahalenin Şeyhülislâmlıktan geldiğini tahmin etmek mümkündür. Bütün bu eleştirileri de dikkate alarak diğer eserlerle yapılacak mukayeseler tasarrufun hangi sâiklerle yapıldığına dair fikir verebilir.

2. Münderecâtı

İlk sorunun cevabını tamamlamadan yazılarına son vermek zorunda kalan Ahmed Râsim'in tefrika ettiği kadarıyla eserinde ele aldığı konular kısaca şu şekildedir: “Birinci Suâlin Cevâbı” başlığında Ahmed Râsim İslâm dininin tarifini yapar.²⁰ Üçüncü tefrikada “insanın insan olması istikamet ve i'tidal iledir” başlığıyla özellikle modernleşme döneminin muhataralı meselelerinden biri olan tevekkül kavramına dair izaha girişir. Bu meseleler etrafında dinin geneli ile ilgili takdim ve tasavvurunu ortaya koyar. Dördüncü tefrikada “tevekkül menba‘-i fezâildir” başlığıyla tevekkülü açıklamaya devam eder. 18 Eylül 1335/1919 tarihli nüshada “dîn-i İslâm'ın bütün ahkâmını gösterir ta‘rif-i tâmı” başlığıyla İman'ın şartlarını

¹⁹ Ahmed Râsim Avni'nin teklifiyle ilgili bkz. Akman, “Anglikan Kilisesi'nin Meşihat Kurumuna Soruları”,362.

²⁰ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 13 Eylül 1335/1919, 1.

zikreder. Sonrasında da bunları tek tek açıklar. “Allah’a İman” başlığında ilk önce klasik usulle isbât-ı vâcibde bulunur. Sonrasında temânu‘ delilini kısaca izah ederek Müslümanların Allah tasavvurlarını hulâsa eder. 7. sayıda “Müslümanın Meleklerle İmanı” ve “Kitaplara İman” başlığında indirilen dinin ortak tevhid dini olduğunu açıklar. 8. sayıda “Nübüvvet: Peygamberlere İman” başlığını açar. Nübüvvet kurumunu ispat için hudûs delilini bilgi meselesine uygulayarak izah eder. Sonrasında “Peygamberân-ı İzâm Aleyhisselâm” başlığında Peygamberler hakkında kısa bilgi verir. 22 Eylül 1919 tarihli gazetede “Kıyamet ve Ahiret’e İman” başlığı yer alır. Kıyamet ve ahiret ahvaline dair vârit olan nasları değerlendirir. 10. sayıda kıyamet ve ahiret ahvali ile ilgili ayetleri tahlile devam eder. 11. sayıda Cennet ve Cehennem’le ilgili haberleri ele alırken daha çok Cehennem’le ilgili haberlerin terbiye ve korkutma gayesi güttüğünü ama aslolanın Allah’ın rahmeti ve bağışlaması olduğunu dile getirir. 12. sayıda ‘sırr-ı kader’ ve ‘sebk-i kazâ’ tabirlerini izaha girişir. 14. tefrikada İbn Teymiyye’nin Müslim’de geçen bir hadisi yorumlaması üzerinden kader ve tevekkül meselelerini izaha devam eder. 15. tefrikada da Hz. Ömer’in veba dolayısıyla Şam’a girip girmeme tartışması üzerinden vârit olan bir rivayeti değerlendirir.

Bu tefrikadan itibaren “Dîn-i İslâm’ın İşlemeyi Emr Eylediği Şeyler” başlığında kelime-i şahadet, namaz, zekât, oruç ve cihadı zikreder. 16. tefrikada cihadı açıklar: “herkesi hukuk-ı şahsiyesi ve hukuk-ı milliyesinin müdâfaası için mâlen ve bedenen gücü yetdiği kadar çalışmak”. 17. tefrikada “Şeâir-i İslâm ve Hısâl-i Müslimîn” başlığında gusül abdesti, abdest, sadaka, Cuma

ve bayram namazlarından bahsederek ihlâs, havf ve reca, şükür, sabır gibi ahlâkî meziyetleri de zikreder. 18. tefrikada “Muharremât” başlığı altında “Dîn-i İslâm’ın sakınmamızı emr eylediği şeyler” altında önce büyük günahları sayar. Sonrasında yenmesi ve içmesi haram olan şeyleri, nikâhı haram olan kadınları, sonraki tefrikada da haram olan işleri zikreder.²¹ 20. tefrikada da “Ef’âl-i Memnû‘adan” başlığı altında çeşitli ahlâkî prensipler maddeler halinde yer almaktadır.²² 7 Teşrîn-i Evvel, 1919 tarihli nüshada “Ef’âl-i Memnû‘adan” başlığı devam etmiş ve sonrasında “Ahlâk-ı Memnû‘a” başlığıyla şer, ihtiras, humûd ve batâlet gibi ahlâkî kavramlar kısaca izah edilmiştir. 21. tefrikada “dünkü sahifenin hâşiyesi” başlığıyla İslâm’da resim ve fotoğraf meselesine dair izahlarda bulunur. Nehyin sebebinin teşbih olduğunu, teşbih içermeyen ilmî ve idarî amaçlar için resim ve fotoğrafın caiz olduğunu belirten bir açıklama yapar. Sonrasında “ikinci hâşiyeye” başlığında “humûd ve batâlete aiddir” diyerek bunun İslâm’a bir iftira olduğunu İslâm’ın çalışmayı ve mal sahibi olmayı emrettiğini belirtir. İslâm’ın dünya malı kazanmayı zemmettiğine dair haberleri reddeder. 22 ve 23. tefrikalarda ahlâk-ı memnû‘adan cimrilikten ve israftan men eden ayet ve hadisler izah edilir. 24. tefrikada tehevür ve gazabın, 25. tefrikada cebânetin, adâvetin yasak olduğu izah edilir. 26. tefrikada hased, 27. Tefrikada şemâtet, sû-i zân, teşe’üm, acelecilik, tesvîk, fezâze, sabırsızlık ve küfrân-ı nimet gibi huyların yasak olduğu beyan edilir. 28. tefrikada da benzer yasak ve yanlış kabul edilen huylardan bahsedilir.

²¹ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 4 Teşrîn-i Evvel, 1335/1919, 1.

²² “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 6 Teşrîn-i Evvel, 1335/1919, 1.

29 ve 30. tefrikalarda “Dîn-i İslâm’ın Ahkâm-ı Cezâiyyesi” başlığı altında İslâm’ın cezanın tahakkuku öncesinde ispatına verdiği önem anlatılarak “şuhûdun adâleti”, “yemin”, “nükûl”, “ikrâr” ile yargılama aşamalarını anlatır. 31. tefrikada “dîn-i İslâm’ın Ahkâm-ı Cezâiyyesinden Birinci Fasıl Kısas Beyânındadır” diyerek kısasla ilgili meseleleri ve maksatları 6 madde ile hulâsa eder. 32. tefrikada ise bir önceki tefrikada sehv bulunduğu için tekrar tashihli şekilde aynı kısas bahsini yayımlamıştır. 33. tefrikada ise zinâ cezasını ele alarak hem cezaların fayda ve maksatları hem de nikah, taaddüd-i zevcât, talâk gibi meselelerin İslâm’daki yerine dair izahat yer alır. 34. tefrikada “hadd-i kazf”, “hadd-i şürb-i hamr” ve “hadd-i sirkat”i açıklar. Ahmed Râsim Avni’nin Anglikan Kilisesine cevap olarak yazdığı tefrika burada sona erer.

Ahmed Râsim’in yazılarının içeriğini Anglikan Kilisesi’ne cevap olarak kaleme alınan diğer eserlerle mukayese ettiğimiz zaman Abdülaziz Çâviş’in eseri *el-Ecvibe fi’l-İslam an es’ileti’l-kenîseti’l-Anglikiyye*’de benzer konulara yer verildiği görülür. Çâviş öncelikle İslâm dininin genel ilkeleri olarak anlaşılabilir geniş izahlara girişir ve Allah’a, peygamberlere imanla birlikte kaza kader meselesini İslâm’da cebr olmadığı fikri üzerinden ele alır. Sonrasında İslâm’ın şartları, abdest ve temizlik bahisleri ve İslâm’daki cezalarla ilgili izahlarla ilk soruyu tamamlar.²³ İzmirli İsmail Hakkı *el-Cevâbü’s-Sedîd*’de düzenli ve tafsilatlı şekilde ilk soruya cevap vermiştir. İslâm dininin mahiyeti ve hükümleri ile başlayan cevap tevhid dini başlığı altında iman esaslarını, maslahat dini başlığı altında İslâm’ın esaslarını ve ticarî ve cezaî düzenlemeleri, hak ve

²³ Abdülaziz Çâviş, *Anglikan Kilisesine Cevâb*, trc. Mehmed Akif Ersoy, (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339-1341), 4-165.

adalet dini başlığı altında insan haklarını, fazilet dini başlığı altında ahlâkî prensipleri zikreder.²⁴ Milaslı İsmail Hakkı *Hakikat-i İslâm*'da birinci sorunun cevabına geniş yer verir. Dinin hakikati, gayesi, iman esasları, İslâm'ın şartları, ibadetler, kadının konumu, nikah, evlilik gibi meseleleri ele alır.²⁵

Ahmed Râsim'in cevaplarını diğer cevabî metinlerle mukayese ettiğimiz zaman konular arasında benzerlikler görülür. Fakat üslup ve muhteva olarak diğer eserlerin çok daha ciddi ve seviyeli olduğu aşikardır. Ahmed Râsim'in cevapları gelen eleştirilerde ve kendi beyanlarında da görüldüğü gibi daha basit hatta zaman zaman devrinde kaleme alınmış ders kitabı niteliğindeki ilmihal türü eserleri andırmaktadır.

3. Muhtevası

Hoca Râsim Efendi, Anglikan Encümen-i İlmiyyesine hitaben yazdığı yazılarda din-modernleşme ilişkileri, İslâmcıların din dili ve Yeni İlm-i Kelam konuları hakkında fikir verebilecek değerlendirmeler yapmıştır. Cevapları incelendiğinde hâkim olan dil ve mantığın o devirde gerek oryantalist tarzlerden gerek İslâm dünyasındaki arayışlardan neşet etmiş bir muhtevaya sahip olduğu görülür. Öncelikle muhatapların kimliği ve yazılan yazılardan elde edilmesi umulan maksatlar yazıların muhtevasını belirlemiştir. Ahmet Râsim Avni'nin birkaç hususu özellikle vurguladığı ve problem alanlarını oryantalistlerin tarzlerine ve batılıların algılarına yönelttiği

²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, *El-Cevâbü's-Sedid fi Beyâni Dini't-Tevhid*, (Ankara: Tedkikat ve Te'lifat-ı İslâmiye, 1339/1341), 8-183.

²⁵ Milaslı İsmail Hakkı, *Hakikat-ı İslam*, (İstanbul, Hilal Matbaası, 1341-1343), 3-162.

görülür. Dinin tarifi, isbât-ı vâcib, nübüvvet, kaza-kader, tevekkül gibi konular yanında dönem metinlerinde sıklıkla karşılaştığımız şekilde şeriatta vârit olan ve oryantalistlerin tarizlerine maruz kalmış aynı zamanda batılı zihinlerin anlama ve anlamlandırmada zorlanacakları hususların izahına girişmektedir. Geçmiş literatürümüzde dinin ve şeriatın hikmetleri olarak anlaşılan hususları ön plana çıkararak hadler, cezalar gibi hususlara eğilmektedir. Diğer cevabî metinlerde de gördüğümüz üzere kadın ve hürriyet meselelerine sonraki tefrikalarında yer vermeyi düşündüğü tahmin edilebilir. Çünkü kurguladığı cevabın başından beri oryantalistler tarafından İslâm'a yöneltilen tenkitlerin yer aldığı konulara ciddi bir alâka söz konusudur. Bu meselelerin muhtevalarına dair yapılacak bir izah meseleyi vuzuha kavuşturacaktır.

“Birinci Suâlin Cevâbı” başlığında Ahmed Râsim İslâm dinini; “tefvîz ve tevekkül ve kazâ-yı ilâhiyyeye ve hükm-i takdir-i Rabbâniyyeye rızâ ve inkıyâd sîreti” olarak tanımlar.²⁶ Belirli bir sistematikten uzak görünen Ahmed Râsim isbât-ı vâcib için dönemin spritulaist/ruhçu görüşlerine başvurur. Özellikle kehâneti, rüyayı, ilhâmı, hiss-i kable'l-vukûları, ihtilacları isbât-ı vâcibe delil olarak gösterir: “İnsan başından geçen ahvâlin, elinden çıkan ef'âlin evvelce kendisine ilhâm edildiği gibi çıktığını gördükten sonra şuûn-ı kâinâtın bir hâlikı ve her hâl u kâr onun eser-i takdiri olduğunu anlamasını nasıl olur?!”²⁷ Bu tarifi de tekrar tevekkül meselesine bağlar: “Bunu anladıktan ve Cenâb-ı Hakk'ı hâlikiyet ve faâliyetde tevhîd eyledikten sonra da mütevekkil olmasın, olmaz.” Sprituaalist felsefenin tesir ve tezahürü olan bu anlayışın

²⁶ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 13 Eylül 1335/1919, 1.

²⁷ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 13 Eylül 1335/1919, 1.

özellikle materyalist felsefelere karşı sık sık referans alındığı göz önünde bulundurulunca Ahmed Râsim'in isbât-ı vâcibi niçin buraya dayandırdığı da anlaşılır.²⁸ İlerleyen sayılarda “dîn-i İslâm'ın bütün ahkâmını gösterir ta'rîf-i tâmı” başlığıyla İman'ın şartlarını zikrederken “Allah'a İman” başlığında tekrar isbât-ı vâcib meselesine dönüş yapar. Klasik usullerle isbât-ı vâcib konusunu ele alan Ahmed Râsim sonrasında temânu' delilini kısaca izah ederek Müslümanların Allah tasavvurlarını özetler. Özellikle giriş bölümünde tevekkül bahsinin mütemmimi olarak ele aldığı rüya ve ilham gibi yollarla isbât-ı vâcib yapmayıp hudus ve temânu' deliline başvurur.

Devamında modernleşme döneminin muhâtaralı meselelerinden biri olan tevekkül kavramına dair izaha girişir. Doğrudan oryantalistlerin İslâm hakkındaki ithamlarına intikal eden Ahmed Râsim tevekkül-atâlet ilişkisinin yanlışlığı, tevekkülün hakiki manasının bu olmadığı gibi modernleşme döneminin irade kaza ve kader meselelerinde geliştirilen retoriğe müracaat eder.²⁹ Oryantalistlere verilen cevaplarda, Müslümanların yanlış kaza ve kader anlayışına sahip olduklarını ihsâs eden metinlerde sık sık gördüğümüz şekliyle tevekkülü izah eder:

²⁸ *Kitâbü't-Tenvîr*'de rüya ile ilgili ifadeleri şöyledir: “Dini anlamak için en doğru delâil; rüya, ihtilâc, ispiritizm alâimidir...Tâbir-i rüya mecellesi tesis eylemeliyiz. Her kim rüya görürse bize yazsın. Eşrâtını tedkik edelim... Rüya yoluyla birçok insana kendi halleri veya genel meselelerle ilgili önceden haber veriliyor... Tesadüf eseri dediğimiz şuunu da kendi azm u iktidarımızla yapıyoruz... Hakkânî/sahih rüya delilidir... Gelecekte haber veren rüya, bu “ihbâr ve i'lâm buyuran zâtın o şuûn ve ef'âlin hâlık-ı alîmi olması lâzım geleceğine hükümde asla tereddüt eylemez. *Kitâbü't-Tenvîr*, İstanbul, 1334, 11-14.

²⁹ Bu meselelerle ilgili geniş izah için bkz. Rıdvan Özdiñç, *Akl İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi*,(İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013).

“Tevekkül-i hakîkî ile mütevekkil olan müslim her hâl ve kârda takdir-i ilâhî ile zuhûr u husûle gelmekte olduğunu bilmekle beraber duâya mukârin olan kendi azm u irâdesiyle birçok mukadderât-ı mühimmenin yine o mukaddir-i hakîm tarafından tebeddül edilegelmekte olduğunu görmesiyle hiçbir zaman Rabbu’l-âlemîne duâ ve niyaza mukârin sa’y u iktisâbdan geri durmaz.”³⁰

Bu tevekkülün bir tezahürü olarak dua ve namazı inceleyen Ahmed Râsim’in namazın tesirinin olabilmesi için öne sürdüğü şartlar modernleşmenin izlerini taşır: “En büyük şartı da namazın dua olduğunu ve onda okunan Kur’an’ın manasını bilmektir.” Kur’an’ın tercümesi, hutbelerin Türkçe verilmesi gibi tartışmalarla birlikte düşünüldüğünde modernleşmenin etkilerini görmek mümkündür.³¹ İstikâmetin şartını tevekkül olarak tespit eden Ahmed Râsim 5. sayıda “tevekkül menba’-ı fazâildir”

³⁰ Tevekkül meselesini *Kitâbu’t-Tenvîr*’de şöyle izah eder: “Mani-i terakki zannedilen başlıca mesele; tevekküldür... Tevekkülün manası tevessüldür. Yani metâlibin merbut olduğu esbâb hidayet buyurması için tevessül ettikten sonra da metâlibi halk eylemesi için Cenâb-ı Hak’tan dua ve niyazdır. Metâlib meydana geldikten sonra da husûlünün eser-i halk-ı ilâhî olduğunu bilmekten ibarettir. *İbn Teymiyye Hazretleri* gibi muhakkikin-i ulemadan beyânı vechile dinen tevekkül nasıl vâcib ise tedbir ve tevessül de öylece vâcibtir. Tevekkülü terk etmek nasıl ism ise, tevessülü, kesbi terk etmek de aynı derecede ismdir. Demek ki hem müteşebbis olacağız hem mütevekkil. Müteşebbis olacağız ki esbaba tevessül edip çalışacağız. Mütevekkil olacağız ki dünyevî ve uhrevî her işimizde Cenâb-ı Hak’dan dua-yı hidayet ve niyâz-ı tevfikeyât eyleyeceğiz. *Kitâbu’t-Tenvîr*, 17-18.

³¹ Maarifî belirleyen bir üst heyet teşkilini gerekli gören Ahmed Râsim, bu heyetle bütün dünyaya talebeler gönderip oralardaki faydalı gazete ve dergileri getirtip heyetin karar verdiklerinin Türkçe ve Arapça’ya tercümesini gerekli görür. Heyetin bütün vilayetlerde, livâlarda, kazalarda ve ecnebi idaresi altındaki Müslüman memleketlerde açacağı şubelerde tenvîr-i efkâra çalışacağını belirten Ahmet Râsim, düzenli yayınlanan hutbelerle maarifin yaygınlaştırılmasını öngörmektedir. Bu hutbelerin ilkinde; fen ile din arasında asırlarca devam eden nizamı bitirmeyi hedefler. *Kitâbu’t-Tenvîr*, 11.

başlığı açar. Bu başlık altında tevekkülü yüceltir, tevekkül inancının insana faydalarını izah eder. Fakat tevekkülün insana kazandırdıklarını anlatırken farklı bir noktaya intikal eder:

“Mütevekkil olan hakîm olur, halîm olur, şecî‘ olur, mütevâzi‘ olur, nâsîh olur, afîf olur...çünkü müfekkiresi feyyâz-ı ezeliyyeden feyz alır, kuvvetlenir. Vehme karşı müdafaaya kâdir olur. *Halîm olur mevcudiyet-i şahsiyye veya milliyyesi tehlikeye düştükçe fenâlığa karşı sâbir olur* (yani kuvve-i gazabiyyesini yıkar), *mukâbele-i bi’l-misle bile kalkışmaz*. Ancak müdâfaa-i mevcudiyet için ızhâr-ı şecâat eder işte o kadar.

Hele (hakka) ki adâvet beslemek onun harîm-i fikrine asla dâhil olamaz çünkü o hâdisâtın hepsini Allah’dan bilir. *Düşmandan gördüğü fenâlığın âkibet itibariyle hakkında hayır olabileceğine ve düşmanın ilhâm-ı ilâhî ile dost olabileceğine ihtimal verir*.

Fakat hayat-ı şahsiyye ve milliyesini müdâfaa mevkiinde kaldığı zaman da asla korkmaz. Kudreti veren hâlık-ı mutlak olduğu için – nusret-i ilâhiyeye itimad ederek meşrû‘ olan müdâfaayı yapar. *Âciz kalırsa yine sabr eyler*. Allah’dan ümidini hiçbir vakit kesmez. Ne intihara tasaddî eder ne de bir başka derde girer. Allahu Teâlâ’nın imdâd etmesini kendi istidâdsızlığına, istihkâksızlığına haml eyleyerek rahmet-i İlâhiye’ye nâil olacak istidâd tahsiline çalışır.

İstidâdı tahsil eylediği zaman Allah'ın yardım edeceğini, *düşmanlarını dost eyleyeceğini ümîd eder*. Hiç telaş etmez.”³²

Tevekkül ile ilgili izahlarına devam eden Ahmed Râsim meseleyi farklı noktalara çeker ve kendisi hakkında şüphe doğuracak ifadelere başvurur:

“Mütevekkil mütevâzi olur çünkü sâirlerince devâ‘i-i kibirden olan şeyler ki ilm u fazl, câh u mansıb, servet ü sâ mân onun itikadınca hep Allahu Teâlâ'nın ‘atâyâsıdır. Allahu Teâlâ isterse o şeyleri başkalarına da verir. Belki de isterse kendisinin elinden alır o şeylerin hep hayât-ı fâni ile kâbil-i zevâl olan akıl ile kâim şeyler olduğunu bildiği için kendisine hiçbir meziyyet vermez. Hiç bir kimseyi tahkir eylemez, hiçbir kimseye karşı tahakküm eylemez, itaat eder. Allah'dan başka kimseden korkmadığı için korku ile hiçbir kimseye boyun eğmez. El-hâsıl en hür insan mütevekkil olandır.”³³

Ahmed Râsim'in bu tavrı gerçekten dikkat çekicidir. Daha İslâm dininin tarifinden itibaren meseleyi sürekli kaza-kader meselesiyle özellikle de tevekkülle irtibatlı ele alır. Modernleşme boyunca geliştirilen tevekkülle ilgili izahı özellikle dışa dönük olarak kendisi de tekrarlarken başka bir alana intikal eder ve tevekkülün faydalarını ön plana çıkarır. İlerleyen sayılarda ‘sırr-ı kader’ ve ‘sebk-i kazâ’ tabirlerini izah ederken tekrar bu meseleye dönüş yapar. İşin hakikatine vâkıf olmayan vâizlerin İslâm'ın

³² “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 15 Eylül 1335/1919, 1.

³³ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 15 Eylül 1335/1919, 1.

anlaşılmasına verdikleri zarardan bahsederek vâizlerin tevekkülü anlatırken azmi, kaderi anlatırken duâyı da anlatmaları gerektiğinden bahisle Müslümanlar arasındaki yanlış kader telakkisinin müsebbibi olarak vâizleri gösterir. Doğru İslâm telakkisinin bir rüknü olarak doğru kader ve tevekkül anlayışını görür. Bu durumu tasvir için şu ifadelerle başvurur:

“Âciz, akl-ı kâsırımca ümîd ediyorum ki kaderi, tevekkülü inkar edenlerden mâadâ bütün insanları Cenâb-ı Hak Cehennem’den afv buyururlar çünkü onlar müşrikîn zümresine dâhildir. (İnsan kendi azmiyle herşeyi yapabilir) diye itikad ederek kendilerini Cenâb-ı Hakka hâlîkiyetde teşrik ederler. Dünyada belâhetlerine acınacak kimseler var ise ancak onlardır. Aczleri karşılarında tecessüm eder de yine göremezler. Şuûnun insanın rüyasında gördüğü gibi çıktığını görseler, bilseler acaba yine bu hakikatleri inkâr ederek ‘inşallah’ demeyi bile terakkiye mâni’ görürler mi?! Bu derse iyi dikkat edenler merâmımı tamamıyla anlarlar. (İnşallah) anlarlar da dünkü derste gaflet eseri olarak sâdır olan “...içindir” tabirinden bir başka mâna çıkararak dalâlete düşmezler.”³⁴

Hür irade yanlılarını şirkle itham ederek kader ve tevekkül anlayışını savunan Ahmed Râsim, 14. tefrikada İbn Teymiye’nin Müslim’de geçen “mü’min-i kavî mü’min-i zaîfden daha hayırlı ve Allah’a daha

³⁴ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 25 Eylül 1335/1919, 1. Bir sonraki 13. Yazıyı da “(13) yarın inşallah” diye duyurmaktadır. Ahmed Râsim’in bir önceki yazıda dile getirdiği İslâm’daki ibadet, ukubatın ve ayetlerde Cennet, Cehennem ve Kıyamet ile ilgili haberlerin maksadına dair söylediklerine yönelik itirazlar geldiği anlaşılmaktadır.

sevgilidir...” hadisini tesebbüb-tevekkül ekseninde değerlendirmeye tabi tutar. İbn Teymiyye’den hareketle meseleyi tevhid, şirk, istiâne zemininde ele alır. İbn Teymiyye ve Selefliliğin modern İslâm düşüncesindeki izdüşümü ve bu tesirin en bariz görüldüğü alanlardan biri olan tevhid-şirk ikileminin tevekkül meselesiyle birleştirilmesine şahit oluruz.³⁵ 15. tefrikada da Hz. Ömer’in veba dolayısıyla Şam’a girip girmeme tartışması üzerinden vârit olan ve modernleşme boyunca sık sık müracaat edilen bir rivayeti değerlendirir.³⁶ Bu hâdiseyle ilgili müşaverenin sonunda Hz. Ömer’in veba olan yere girmemeye karar vermesi ve bu durumu teyit eden Abdurrahman bin Avf’ın rivayet ettiği hadis-i şerifi nakleder: “Bir yerde tâun olduğunu işittiğiniz vakit oraya girmeyiniz kendi bulunduğunuz yerde vâki‘ olduğu vakitte de ondan kaçarak oradan çıkmayınız.” Bu hadisi farklı bir şekilde yorumlar: “Bu hadîs-i şerifdeki birinci nehiy tedbir terk edilmesin için, ikinci nehiy de tevekkül terk edilmesin içindir.”³⁷

Ahmed Râsim’in tevekkül meselesini iki cepheli olarak ele aldığı görülür. Birinci olarak dönemdeki tevekkül tartışmalarında görülen tevekkülün atalet, tembellik, pısrıklık olarak değerlendirilmemesi gerektiği ile ilgili anlayıştır. Bu, bütün dönemin dilidir. İkinci olarak genelde Cihan harbi tecrübesinden sonra daha çok dillendirilmeye başlayan tevekkül, kaza ve kader meselelerinin güçlü taraflarına dikkat çekilen yorumlardır. Ahmed Râsim tevekkülün manasını daha çok bu yönleriyle ele almıştır. Hatta tevekkülü reddedip insanın mutlak hür

³⁵ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 27 Eylül 1335/1919, 1.

³⁶ Rıdvan Özdiñç, “Allah’ın Kaderine Kaçmak: Veba ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi”, *Kelam Araştırmaları* (KADER), 12:1 (2014), 306 vd.

³⁷ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 28 Eylül 1335/1919, 1.

olduğunu iddia edenleri şirkle suçlar. Burada dikkat çeken başka bir husus vardır. Yazıların tefrika edildiği tarih ve yer dikkate alındığında ortaya bir şüphe çıkmaktadır. Buna göre işgal altındaki İstanbul’da İngiliz himayesini savunan ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti azası olan bir ismin Anglikan Kilisesi’nin sorduğu soruya cevap verirken meseleyi hemen tevekküle getirmesi ve sık sık tevekkülü tavsiye etmesi ne anlama gelir? Üstelik bu yazılar İngiliz yanlısı *Alemdar Gazetesi*’nde tefrika edilmiştir. Yukarıdaki iktibaslarda net olarak görüldüğü gibi tevekkülün açıklamasında var olan izahların bu ilişkilerle irtibatı nedir? Mesela “*Halîm olur mevcudiyet-i şahsiyye veya milliyesi tehlikeye düştükçe fenâlığa karşı sâbır olur* (yani kuvve-i gazabiyyesini yıkar), *mukâbele-i bi’l-misle bile kalkışmaz. Ancak müdâfaa-i mevcudiyet için ızhâr-ı şecâat eder işte o kadar.*”, “*Hele (hakka) ki adâvet beslemek onun harîm-i fikrine asla dâhil olamaz çünkü o hâdisâtın hepsini Allah’dan bilir. Düşmandan gördüğü fenâlığın âkibet itibariyle hakkında hayır olabileceğine ve düşmanın ilhâm-ı ilâhî ile dost olabileceğine ihtimal verir.*”, “*Âciz kalırsa yine sabr eyler. Allah’dan ümidini hiçbir vakit kesmez.*”, “*İstidâdı tahsil eylediği zaman Allah’ın yardım edeceğini, düşmanlarını dost eyleyeceğini ümîd eder. Hiç telaş etmez.*” Bu ifadelerin belirttiğimiz şartlar ve ihtimaller dâhilinde farklı siyasî sâiklerin tesirinden neşet etmiş olabileceğini düşünmek mümkündür. İngiliz himayesinde yaşamının ve İngilizlere karşı çıkmamanın dinî zeminini inşa maksadı aramak abes olmasa gerektir. Bu tavrını “*Dîn-i İslâm’ın İşlemeyi Emr Eylediği Şeyler*” başlığında kelime-i şahadet, namaz, zekat, oruç ile birlikte zikrettiği cihadın tarifinde de gözlemleyebiliriz: “*hukuk-ı şahsiyesi ve hukuk-ı milliyesinin müdâfaası için mâlen ve bedenen gücü yettiği kadar çalışmak.*”

“Müslümanın Meleklerle İmanı” ve “Kitaplara İman” başlığında Allah tarafından insanlar için indirilen dinin ortak tevhid dini, bütün Peygamberlerin mesajının ortak ve hepsinin adının da İslâm olduğunu belirtir. “Dinlerin usûl-i i’tikâdiyyesinde ve ahkâm-ı esâsiyyesinde ihtilaf yoktur. İhtilaf ancak a’sâr ve eşhâsın ihtilâfiyla muhtelif olan ahkâm-ı fer’iyyededir. Bu ahkâm-ı fer’iyyedeki ihtilâf da ahkâm-ı şer’iyyede nesh cereyanından neşet eylemiştir.” Meseleyi neshe indirgeyen Ahmed Râsim bunu da nazik bir geçişle izah yolunu tutar. Asırlara göre fayda ve zarar dengesi değişen emir ve nehiylerin dinin unutulması, tağyir ve tahrif edilmesiyle birleşmesi durumunda bi’set ve irsâl gerçekleşmiştir. Bu sebeple öncekilere meşru kılınan bazı şeyler nesh edilmiştir.³⁸ Muhatapların kaygıları, endişeleri göz önünde bulundurulmuş bu satırlarda dinler arasındaki ayrılığın, gerilimin herhangi bir izine rastlanmaz. Bu aynı zamanda dışa yönelik geliştirilen dilin ortak hususiyetlerindedir.

Modernleşme dönemi boyunca dinî-itikadî meselelerin en çok tartışılan konularından biri olan nübüvvet kurumunu ispat için hudûs delilini bilgi meselesine uygulayarak istidlâlini kurar. Her bilen bu bilgiyi bir başka bilenden öğrenmiştir. Bu da silsile şeklinde Cenâb-ı Hakk’a çıkar. Sonrasında bu meseleye gelebilecek itiraz olarak bilginin kaynağının havass-ı selîme ve tecrübe olup olamayacağını tartışır. Buna bilginin tecrübe ile olmasının imkânsızlığını ilk insanın Allah’tan ilham almadan kendi başına yaşayamayacağı ya açlıktan ya da vahşi hayvanların itlâfından yok olacağı teziyle karşı çıkar. İkinci olarak mucizeler üzerinden nübüvvetin vukuunu delillendirir. İsbât-ı vâcibde olduğu gibi nübüvvet

³⁸ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 19 Eylül 1335/1919, 1.

konusunda da rüyayı misal getirir. Nasıl rüyada bazı haberler veriliyorsa bunların uyanıkken de verilmesi mümkündür:

“Rüyâ ki ekser insanlar uyku hâlinde bazı şeylerin gaybdan haber verilmesi lâyıkiyla düşünülürse ona kıyas ile fitraten pek âlî olan bazı insanlara uyanık iken de bazı şeylerin vahy u ilham edilmiş olduğuna imân hâsıl olur (Burada rüyadan murâd [Hakkânî] tabir olunan rü'yâ-yı sâdikadır[tabî], [nefsânî] ve [şeytânî] tabir olunan yalancı rüyalar değildir).”³⁹

İslâm'ın itikat, ibadet, muamelat ve ukûbat olarak mükemmel olduğunu ve güzel ahlâkı gaye edindiğini belirttikten sonra var olan yanlışların ve sıkıntıların İslâm'dan değil Müslümanlardan kaynaklandığını dile getirir. İslâm-Müslüman ayırımına varan ve modernleşme devrinin başat klişelerinden biri olan bu tavrı hülâsa sadedinde şu ifadeyi kullanır: “Evet, İslâmiyet'in kendisinde hiçbir ayıp yoktur her ne ki ayıp ise bizim Müslümanlığımızın keyfiyetindedir.”⁴⁰

Gerek kıyamet ve ahiret ahvaline dair vârit olan nasları değerlendirirken gerek de İslâm'ın emir ve yasaklarını izah ederken hikmet merkezli bir açıklama dili benimser. Kur'an-ı Kerim'de ve sâir kütüb-i semâviyyede fenne ve akla muhâlif görünen âyâtdaki ve bazı ehâdis-i şerîfedeki işkâlâtı hal ve şübühâtı izâle hususunda şöyle bir mütaalada bulunuyorum diyerek Cennet ve Cehennemle ilgili haberleri ele alırken daha çok Cehennemle ilgili haberlerin terbiye ve korkutma gayesi güttüğünü ama

³⁹ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 20 Eylül 1335/1919, 1.

⁴⁰ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 24 Eylül 1335/1919, 1.

aslolanın Allah'ın rahmeti ve bağışlaması olduğunu dile getirir. Sonrasında şeriatte vârit olan ve batılılar için anlaşılması ve kabulü zor olan hadleri de bu çerçevede izah eder:

“Kezâlik şerîât-ı İslâmiyye'nin esas itibariyle yine ahlâkı, insanlığı muhafaza için sirkate, şürb-i hamra karşı müdhiş hadler: kat'-ı yed, recm, celde gibi ağır cezalar göstermekle beraber diğer taraftan cerâim-i mezkûrenin sübutunu şuhûdda adâleti, ve bâ-husus cürm-i zinânın sübutunda âdil olmakla beraber şuhûdun dört olmasını ve fiil-i zinâyı olduğu gibi görmelerini şart kılmış olmasına dikkat eden hikmet-şinâslar şeriat-ı İslâmiyye'den daha mükemmel bir kânun-ı medenî bulunamayacağını teslîm ederler.”⁴¹

“Dîn-i İslâm'ın Ahkâm-ı Cezâiyyesinden Birinci Fasıl Kısas Beyânındadır” başlığı altında İslâm yargılama usulünü izah ederken şahitlik müessesesine ayrı bir vurguda bulunur. Adaletin esas olduğunu vurgulayan bu izahlardan sonra özellikle oryantalist tarzilere maruz kalmış ve batılı bir zihne ters gelebileceğini tahmin ettiği meselelere dair açıklamalarda bulunur. İslâm'da resim ve fotoğraf meselesine dair izahlarda bulunan Ahmed Râsim İslâm'da resimle ilgili bulunan nehyin sebebinin teşbih olduğunu, teşbih içermeyen ilmî ve idarî amaçlar için resim ve fotoğrafın caiz olduğunu belirten bir açıklama yapar. Kısas cezasının fayda ve hikmetini 6 maddede izah eder. Zina cezasını ele alırken hem cezaların faydalarını ve maksatlarını hem de nikah, taaddüd-i zevcât, talâk gibi

⁴¹ “Anglikan Encümen-i İlmiyyesine Cevâb”, *Alemdar*, 24 Eylül 1335/1919, 1.

meselelerin İslâm'daki yerine dair izahatla birlikte ele alır. “Hadd-i kazf”, “hadd-i şürib-i hamr” ve “hadd-i sirkat”i içtimâî ve ahlâkî sonuçları üzerinden açıklar.

Netice

Tefrikanın yarıda kalması ile birlikte din-modernleşme ilişkilerini görebileceğimiz birçok konuya eğilemeyen Ahmed Râsim'in var olan yazılarındaki çerçeve ve dile baktığımız zaman dönemdeki hâkim dilin bir temsilcisi olduğu görülmektedir. Din terakkiye mâni değildir, İslâm çalışmayı emreder, yanlış kaza kader anlayışı Müslümanlardan kaynaklanmaktadır gibi klişelere bağlı bu dil İslâm'ın emir ve yasaklarının hikmet ve faydalarına odaklanmış bir bakış açısına sahiptir. İslâm-Müslüman ayrımına varan bu dil, tevekkül meselesini ele alırken döneminden farklılaşır.⁴² Hikmet merkezli bir açıklama dilinin hâkim olduğu tefrikada tevekkül üzerinden geliştirilen mantık farklı bir yerde durmaktadır.

Netice olarak Hoca Râsim Efendi, Anglikan Kilisesi'nin Meşihat makamına yönelttiği sorulara ilk cevabı veren isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Anglikan Kilisesi'ne verilen cevaplar arasında pek zikredilmeyen bu teşebbüs, ilk sorunun cevabı tamamlanmadan yarım kalmıştır. Yazdığı yazılara gelen tepkilerden kamuoyunun duyarlı olduğu bu meselede daha nitelikli cevapların verilmesi gerektiği fikrinin etkileri görülür. Râsim Efendi kısmen *Kitâbü't-Tenvîr*'de kısmen de Numûne-i İrfan Mektebi'nde verdiği derslerden derç ettiği muhtevayla

⁴² İslâm-Müslüman ayrımı ve kaynaklara dönüş fikri ile ilgili bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I: Metinler, Kişiler*, (İstanbul: Risâle Yayınları, 1986).

yazılarını kaleme almıştır. Bu anlamda yazıların muhtevası diğer cevabî metinlerle mukayese edildiğinde sade ve hafif kalmaktadır. Metinde hâkim olan dil ve mantık, modernleşmenin tesirleri neticesinde dönemde geliştirilen ve yaygın şekilde kullanılan retoriğe uygundur. İslâm-Müslüman ayrımı, gerçek İslâm'ın bilimle ve modern hayatla çelişkili olmadığı, İslâm inanç ve pratiklerinin hikmetleri olduğu etrafında döner. Dönemin yaygın tartışma alanlarından biri olan irade kaza ve kader meselesi metinde sıklıkla ifadesini bulur. Özellikle tevekkül kavramının anlaşılması ve yorumlanması ekseninde geliştirdiği dille döneminden ayrılan Râsim Efendi'nin bu kavramı anlama ve yorumlama şekli siyasî ve içtimâî tercihleriyle şekillenmiş gibidir. İngiliz Muhibleri Cemiyeti azası ve manda savunucusu birisi olarak tasavvur ettiği tevekkül anlayışı işgal altındaki İstanbul'da İngiliz yanlısı Alemdar Gazetesi'nde takdim edildiği şekliyle bu ilişkilerden etkilenmiş izlenimi vermektedir.

Kaynakça

- Akman, Zekeriya. "Anglikan Kilisesi'nin Meşihat Kurumuna Soruları ve Bunlara Verilen Cevaplar". *Hikmet Yurdu* 6, c: 6, sayı: 11, (2013/1), 357-377.
- Alp, Burcu Başak. *Yerli Kaynaklar Bağlamında İngiliz Muhipleri Cemiyeti*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Avni, Ahmed Râsim. *Kitâbü't-Tenvîr*. İstanbul: 1334.
- Birinci, Ali. "Hoca Râsim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 18:194-196.

- Birinci, Ali.*Tarihin Gölgesinde: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Çaviş, Abdülaziz.*Anglikan Kilisesine Cevâb*. trc. Mehmed Akif Ersoy, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1339-1341; *Anglikan Kilisesine Cevap*, trc. Mehmed Akif Ersoy; sdl. Süleyman Ateş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- İzmirli. İsmail Hakkı.*el-Cevabü's-Sedid fi Beyâni Dini't-Tevhid*. Ankara: Tedkikat ve Te'lifat-ı İslâmiyye, 1339-1341; *Anglikan Kilisesine Cevap*, sdl. Fahri Unan, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kara, İsmail.*Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi I: Metinler, Kişiler*. İstanbul: Risâle Yayınları, 1986.
- Milaslı, İsmail Hakkı.*Hakikat-ı İslam*. İstanbul: Hilal Matbaası, 1341-1343.
- Özdiñç, Rıdvan. “Allah’ın Kaderine Kaçmak: Veba ve Kolera Etrafında Tedbir Düşüncesi”.*Kelam Araştırmaları (KADER)*, 12:1 (2014),306 vd.
- Özdiñç, Rıdvan.*Akıl İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.